

SZEMLE

**Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése
(2001–2010)**

1. Alsófehér megye. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY és JANITSEK JENŐ. 2001. 204 lap. – 2. Háromszék. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY és SLÍZ MARIANN. 2001. 207 lap. – 3. Szilágy megye. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY és SEBESTYÉN ZSOLT. 2002. 247 lap. – 4. Kisküküllő és Nagyüküllő megye. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY és SEBESTYÉN ZSOLT. 2003. 272 lap. – 5. Torda-Aranyos megye. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY, BUBOLY MAGDOLNA és SEBESTYÉN ZSOLT. 2004. 252 lap. – 6. Udvarhelyszék. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY és BÁRTH M. JÁNOS. 2005. 254 lap. – 7. Maros-Torda megye. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY és SÓFALVI KRISZTINA. 2005. 812 lap; két részkötetben: A. 1–413, B. 415–812. – 8. Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY, MAKAY EMESE és SLÍZ MARIANN. 2006. 153 lap. – 9. Szolnok-Doboka megye. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY és MAKAY EMESE. 2007. 660 lap, két részkötetben: A. 1–329, B. 330–660. – 10. Kolozs megye. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY, BÁRTH M. JÁNOS és N. FODOR JÁNOS. 2009. 1018 lap, három részkötetben: A. 1–351, B. 353–701, C. 703–1018. – 11. Erdély peremvidéke. Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY, BUBOLY MAGDOLNA és BÁRTH M. JÁNOS. 2010. 166 lap.

Mindegyik kötet a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadása, Bp.

SZABÓ T. ATTILA nevének hallatán, olvastán első pillanatban az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” képe jelenik meg szemünk előtt, amelynek 1975-ben megjelent első kötete óta kapjuk újabb és újabb vastos darabjait, remélve, hogy most már semmi sem akadályozhatja meg az utolsó, 14. részének kiadását. A méteres polcot megtöltő sorozat a magyar nyelvtudomány kincsét érő forrásműve, olyan hiteles adattár, amelyhez bármilyen kérdésben bizalommal fordulhat a kutató. Ma szinte felfoghatatlan, hogyan volt képes egyetlen ember ilyen mennyiségű nyelvi adatot összegyűjteni, alig kiselabizálható levéltári kéziratokból előbányászni. Ez önmagában meghaladni látszik egy életmű terjedelmét. De a polcon mellette ott következik ugyanannak a tudósnak egy másik, hat kötetből álló sorozata, a „Válogatott tanulmányok, cikkek” (1970–1985): csupa izgalmas leíró és történeti nyelvészeti munka, színezve irodalomtörténeti, tudománytörténeti, néprajzi, nyelvművelő írással: a tematika maga is lenyűgöző. Egy második életmű gazdag anyaga telnek ki ezekből a kötetekből. Pedig ha Szabó T. Attila összesítő bibliográfiáját nézzük (BALASSA 1996: 131–57), kiderül, hogy a válogatás valóban csak szemezgetés: a kimaradt cikkek száma jóval nagyobb a beválogatottakénál. Ezt igazolja az is, hogy a szerző fiának, SZABÓ T. ÁDÁMnak könnyűszerrel sikerült egy újabb, hetedik kötetet összeállítania apjának kifejezetten helynévtudományi írásaiból (1988). Ezek a válogatások azért is nagyon fontosak, mert a tanulmányok sok, különféle kiadványban jelentek meg olyan időkben, amikor a román (tudomány)politika inkább gátolta, mint elősegítette magyarországi hozzáférhetőségüket. Párját ritkító teljesítmény. És akkor most jön a címbeli sorozat 11 kötetben, 15 darabban! Nemcsak Szabó T. Attilának lehetünk hálásak érte: a Sorsnak is, amiért szinte az egész magyar humán tudományosságot ilyen ajándékhoz juttatta.

A történeti és élőnyelvi helynévkutatás nem mellékága, hanem fősodra Szabó T. Attila tudományos életpályájának. Még teológus korában „a levéltári kutatás bővületébe esett” (SZABÓ T. 1990: 82), és ez a szenvedély haláláig elkísérte. Egyéves magyarországi ösztön-

díjas tartózkodása idején, 1932–33-ban, Csűry Bálint, Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső szellemi hatására fordult érdeklődése a nyelvtudományon belül a történeti helynévkutatás felé: ekkor kezdte kigyűjteni az erdélyi helyneveket Pesti Frigyes 1864-es kézirat adattárából a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában. Kolozsváron 1936-tól az Erdélyi Múzeum levéltárához került, a gazdag történeti okleveles anyag közepébe. „Ez időtől kezdve vettem meg a későbbi években naggyá fejlesztett két gyűjteményem, az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár alapjait” (i. m. 83). Talán nem véletlen a két nagy munka említésének sorrendje, különösen, ha meggondoljuk, hogy az előkerülő helynevek folyamatos cikktémákat adtak névfajtési érdeklődésének. Cikkeit, tanulmányait a tudományos körök nagy érdeklődéssel fogadták, és folytatásra biztatták. Tanulmánykötetek mindegyikében bőven található helynévtörténeti ciklusokat, jobbnál jobb névfajtéseket, névtípus-elemzéseket. A válogatások harmadik kötetében újra olvashatjuk egyik legfontosabb módszertani írását is, az először 1934-ben megjelent és akkor Sámuel-Kölber-díjjal jutalmazott tanulmányát: „A helynévgyűjtés jelentősége és módszere” című munkáját (1934/1972: 339–69). Az ebben kifejtett elméleti megfontolásokon épültek névtudományi tanulmányai. A szótörténeti adatok gyűjtés közben sokkal kevesebb lehetőséget kínálhattak egyedi kérdések külön feldolgozására: ezek hallatlan értékei inkább a szótári szócikkek szerkesztés folyamán bontakoznak ki. A Tár szócikkeiben egyébként kezdettől fogva megfigyelhető a helynevek kitüntetett kezelése: az adott közszóval alkotott helynévi adatokat új bekezdésben tárgyalja, s ennek eredményeként a közszó – adott esetben tájászó – területi előfordulása is kirajzolódik az időrend mellett.

Szabó T. Attila helynévkutatói tevékenységét mindig nagy elismeréssel fogadta a hazai szakmai közvélemény. Már a hatvanadik születésnapján így írt róla BENKŐ LORÁND: „Szabó T. Attilának hervadhatatlan érdemei vannak a magyar földrajznév-kutatás történetében. Ő volt az, aki ráirányította a figyelmet a történeti és jelenkori földrajznév-anyag rendszeres gyűjtésének és feldolgozásának fontosságára, aki személyes példával járt elől e stúdium művelésében, s aki – bátran lehet mondani – iskolát alapított e műfajban” (1966: 120). Tíz évvel később IMRE SAMU így méltatta: „A névtudományban – különösen pedig a földrajzi nevek mai és történeti anyagának kutatásában és gyűjtésében, az ilyen jellegű munkálatok módszertanának kialakításában – magyar viszonylatban senki sem alkotott hatalmasabbat Szabó T. Attilánál” (1976: 246). A további méltatásokat mellőzve csak arra utalunk, hogy BALASSA IVÁN könyvében külön összeállítást találunk a Szabó T. Attilával foglalkozó írásokból (1996: 152–7), és maga is több helyen, részletesen tárgyalja az ide vonatkozó kérdéseket. Ide kell még idéznünk a legújabb méltatások közül BENKŐ LORÁNDÉ a századik születési évfordulóról, amikor már e futó sorozatra is utal: „És semmiképpen ne feledkezzünk meg Erdély történeti helynévanyagának kb. 1 millió adatot tartalmazó kézirat gyűjteményéről, mely szerencsére közzevető gondozót talált Hajdú Mihály személyében: az egy-egy erdélyi megyét tartalmazó posztumusz kiadványsorozat sorra-rendre jelenik meg napjainkban. Nem volt még egy magyar nyelvész, akinek publikált összefoglalóménye mind ezt méreteiben megközelíthette volna!” (2006/2010: 105).

A hihetetlen mennyiségű levéltári gyűjtés ellenére nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy Szabó T. Attila nem volt holmi „szobatudós”. Szerette az életet, rengeteg barátja volt, levelezése kötetekre menne, ha összegyűjtenénk. Válogatott írásainak indításakor, „előljáró beszédében” ezeket írja: „Nyelvjáráskutatás közben volt éppen elég részem a terepmunka izgalmas meglepetésekkel elegyes sok-sok fáradalmában, nélkülözésében, volt részem a

forrongó, eleven népi-emberi élet színes mozgalmasságában... Életem java része azonban a levéltári elvonultság mozdulatlan, sápadt csendjében telt el... A levéltári kutató a múlttá kövült, emlékezteté merevült, de a látó szem számára újra zajlóvá pezsdülő élet forgatagába lesekedik bele úgy, hogy körötte eltűnik a ma, és a múlt kavargó életének izgalmas, kandi szemlélése közben a szereplő személyek ajkán, tollán elámító, veretes nyelvi gazdagságában suttog, beszél, kiált felé a múlt. Hozzá, neki, ha – van füle a hallásra” (1970: 14–5). Egy reneszánsz ember csodálkozik itt rá a jelen és a múlt, az élet és a nyelv értékeire, szépségeire és mindenek mulandóságára. A levéltáron kívüli természetszeretete közismert: hegyi kirándulásairól BALASSA könyve több szép fényképet megmutat.

A jó fél évszázados gyűjtőmunka során létrehozott sokszázézes cédulaállomány kiadványsorozattá alakulásának története valóságos regény, sok korjellemző mozzanattal, olykor detektívregényre hasonlító fordulattal. A részletekről legtöbbit HAJDÚ MIHÁLYnak az egyes kötetekhez írt bevezetéseiből – főleg az elsőből és az utolsóból – tudunk meg. Ő Benkő Loránd felkérésére, óriási kiadványszerkesztő és munkaszervező gyakorlattal a háta mögött vitathatatlanul a legmegfelelőbb névtudományi szakemberként vállalta és végezte el a nem mindennapi feladatot. (Elhivatottságáról, alkalmasságáról jó képet kaphatunk, ha kézbe vesszük a 70. születésnapjára kiadott tisztelegő kötetet válogatott tanulmányaival, gazdag bibliográfiájával: KISS JENŐ szerk. 2003.) Érdekes néhány gondolatát idézni, hogy lássuk, miként lehet az évszázados filológiai formájú adatgyűjteményt a legmodernebb számítógépes eljárásokkal a papír alapú jelen és a digitális jövő számára is hozzáférhetővé tenni.

A hatalmas mennyiségű anyag megyék és helységek szerinti rendezése után következett az átmásolás: „A cédulákról kézzel (a kéziratár szabályai szerint ceruzával) leírtunk minden egyes nevet szigorúan betűhív formában... Az ily módon ceruzával lapokra írt anyagot számítógépre vittük, kinyomtattuk, s egybevetettük az eredeti cédulákkal az OSzK. kéziratárában” (HAJDÚ bevezetése az első megyei kötethez: 1: 7). Továbbá: „Nem emeltük ki az egyes neveket, mert egyrészt a cédulákon sem voltak kiemelve, másrészt a kutató föladata eldönteni a névtest terjedelmét, leválasztani a közzavakat a tulajdonnévről” (uo. 8). Ez utóbbi megjegyzés rendkívüli fontosságú. Minden tulajdonnév-kutatás alfája, hogy a „névség” kritériumait megfogalmazva eldöntse, hogy adott helyzetben vagy szövegben mely nyelvi elemeket tekinti az adott névhez tartozónak, s melyeket azon kívül esőknek. Szabó T. Attila, mint gyűjtő, tágan értelmezte a helynév fogalmát, bő szövegrészleteket másolt ki, hiszen nem tudhatta, hogy a más korból, más oklevélből előkerülő, azonos objektumra vonatkozó adatok mely formákat bizonyítják majd névként rögzült formációnak. A be nem avatkozás nyitva hagyja a lehetőségeket akár a mai, akár a majdani kutatók számára is. Csak helyeselhetjük HAJDÚ MIHÁLY eljárását, hiszen ő az ide tartozó kérdések legilletékesebb hazai, elméleti kutatója is (vö. pl. HAJDÚ 1998: 5–12). Maga Szabó T. Attila a Dés helyneveiről készült munkájában (1937-ben) így jellemezte gyűjtési módszerét: „A helynevek vizsgálatakor a tőhelyneveken kívül tekintetbe vettem azoknak a származékait is, azzal a megfontolással, hogy helyrajzi szempontból mindenik más és más területet jelöl. Meg kell jegyezni, hogy a megközelítő teljesség szempontját tartva szem előtt, a legjelentékesebbnek látszó helynevet is felvettem gyűjteményembe, mert a helynévanyag minden apró darabkájára szükségem volt” (1937/1988: 110, a példák kihagyásával).

Az egyes kötetek szerkezete a következő: „Bevezetés” 2–3 lapon Szabó T. Attila helynévkutató munkásságáról, a kiadványsorozatról és az adott kötetéről. „Adattár” a helységnevek betűrendjében, azon belül az adatok időrendben, a forrás megjelölésével. A kötetek

végén rövidítésjegyzék és egyoldalas térképvázlat a területről, a helységnevek beírásával. A sorozatban közzétett kötetek szűkre szabott, két-három oldalas bevezetői tehát lényegében hasonló módon tájékoztatnak a sorozat és az adott kötet főbb kérdéseiről. Így arról is, hogy az előkészítői és kiadási munkálatok anyagi feltételeit – legalább az induláshoz – az OTKA segítette elő. Szilágy megye bevezetésében (3: 6) jólesik olvasni az elismerő szavakat Janitsek Jenő kolozsvári szlavista nyelvtörténész önfeláldozó közreműködéséről. A Küküllő megyék bevezetésében (4: 5) joggal idézi emlékezetünkbe, hogy a két világháború között „Hosszú időn keresztül történeti anyagot, de még élő helyneveket sem közölhetett senki bármilyen vázlatos térképmelléklettel ellátva”. Talán a nemzetállam eszményét féltették: nehogy kiderüljön, hogy valahol a románon kívül másféle nép maradványai is léteznek az országban. Az élöket letagadni vagy asszimilálni, a múltat végképp eltörölni! Európához csatlakozva immár a mi ügyünk is, hogy ez az idő ne térhessen vissza.

A kiadási műhelymunka bizonyos gondjaiba enged bepillantást HAJDÚ MIHÁLY a Maros-Torda megyei kötet bevezetésében (7/A: 6). Az volt a kérdés, bekerüljön-e a kötetbe BENKŐ LORÁND 1943-as Nyárad menti élőnyelvi gyűjtése, amely bent található a cédulátárban, de időközben már nyomtatásban is megjelent. Másrészt: mi legyen a korábbi gyűjtések közt olykor fellelhető családnévi anyaggal? Ezek sokszor összekapcsolódnak a helynevekkel is: éppen SZABÓ T. ATTILA írt kiváló tanulmányt „A személynevek helyneveinkben” címmel (1940). És mi legyen a mesterhez benyújtott újabb élőnyelvi gyűjtések, tanulmányok névanyagával? A kérdésekben egyedileg kell dönteni. BENKŐ anyaga és a családnevek kimaradtak, de a gyűjteménybe bekerült kéziratos, frissebb adatok bevonása szükséges akkor is, ha nem Szabó T. Attila a tényleges gyűjtő. Így bekerült a kötetbe Demeter Lajos tanító 1973-as gyűjtése Vadasdról, nevének említésével (7/B. 772). Az időhatár alul-felül nyitott: a legrégibb okleveles adatoktól a legfrissebb feljegyzésekig minden belefér, hiszen a tegnapi adat holnapra már nyelvtörténeti adalékká válik. Kolozs megye adattára tizedik kötetként azért vált olyan terjedelmessé, mert magában foglalja SZABÓ T. ATTILA korábban már kinyomtatott köteteit is. Azok anyaga egyrészt megsemmisült a háborúban, másrészt maga a megyére vonatkozó cédulaanyag is jelentősen kibővült (11: 6–7).

A sorozatot befejező, tizenegyedik kötet bevezetése egyébként is rendhagyó. HAJDÚ MIHÁLY „Az adatgyűjtés és a közzététel története” címmel újra összefoglalja Szabó T. Attila életpályáját, helynévkutató eredményeit, cím szerint is felsorolva kéttucatnyi tanulmányát. Benkő Loránd szavait idézve részletesen szól a cédulaanyag Magyarországra kerülésének történetéről (11: 7–8), a számítógépes feldolgozás nehézségeiről, a munkába bevont hallgatók és aspiránsok önfeláldozó tevékenységéről, külön is kiemelve Bárh M. János sokoldalú közreműködését, aki a második kötettől fogva a sorozatnak mindenestül gazdája volt (uo. 9–11). Ennek bizonyosságát is adja azzal, hogy a bevezetés folytatásában maga is szól a közreadási munkálatok technikai kérdéseiről. Beszél arról, hogy a világhálóra feltett sorozathoz (Magyar Elektronikus Könyvtár – www.mek.hu) szükséges lesz többféle kezelőszoftver, hogy a kutatók különböző szempontú mutatókat, névfajta-listákat, területi megoszlást szemléltető összeállításokat alakíthassanak ki. Ezeknek az elkészítése pedig ismét előhossa az anyag névtani kódolásának nehézségeit. „Szabó T. Attila gyűjtése leginkább helymegjelölő körülírásokat, bizonytalan, változékony névformákat tartalmaz, amelyek sokszor több tulajdonnevet is magukba foglalhatnak. A név élő formáját, név mivoltát gyakran lehetetlen [!] pusztán a szövegből meghatározni, de a több évszázados távolság ellenére a legtöbb esetben a 21. századi névérzek is képes többé-kevésbé felfedezni a névhatárokat”

(11: 14). Nem irigylem azt a munkatársat, aki ezt a feladatot kapja: a névkutatás utóbbi éveinek vitái nagy részben erről (is) szólnak (HAJDÚ 1998; SEBASTYÉN 1998). Irgykedve olvashatunk utódaink lehetőségeiről: „Az adattár kereshetősége és térképre vetítése korábban elképzelhetetlen lehetőségeket teremt a kutatók számára. Egy névtípus, névalak, földrajzi közszó, betűkapcsolat vagy bármiféle jelenség egy kattintással hozzáférhető a települések koordinátáihoz, és ábrázolható a térképen. Évszám szerinti szűrés-rendezés beiktatásával egyszerre tanulmányozható időbeli és térbeli dimenzióban pl. egy jelenség terjedése vagy visszaszorulása” (11: 14).

Talán érdemes még néhány szót szólni arról, amiről itt BÁRTH M. JÁNOS is említést tesz, hogy milyen jellegű forrásokból, és milyen fajta nevek teszik ki a gyűjtemény legnagyobb hányadát. „Különlegessége, hogy elsősorban mikrotoponimák: szántók, kaszálók, erdők, dombok, völgyek, patakok, utak stb. neveit tartalmazza, és csak kisebb számban településneveket” (11: 12). A helyi, családi levelestárakban, birtokperekben, határjárásokban előbukkanó megnevezések helybeli emberek szájából származó, a helyhez így-úgy kötődő „írástudók” feljegyzései: hitelességük megkérdőjelezhetetlen. Ebből következik, hogy a rendszerint tág mondatkörnyezetben szereplő adatok rengeteg lokalizálható nyelvjárási jelenséget is hordanak, vizsgálhatóvá tesznek. Mindezeknek SZABÓ T. ATTILA már 1934-es „élettervszerű” módszertani dolgozatának írásakor tudatában volt (1934/1972: 339–58, 542). Ahogyan annak is, hogy a kimeríthetetlen levéltári adathalmaz mellé az élőnyelvi gyűjtések végzése is nélkülözhetetlen a tudományos kutatáshoz. „...a magam egyéni munkájával a forrásul kínáló levéltári anyagnak csak egy töredékét dolgozhattam fel... igazában azonban csak akkor válik teljes értékűvé, ha további kutató-, illetőleg gyűjtőmunkával gondoskodás történik a levéltárakban rejtkező végeláthatatlan történeti helynévkincs minél hiánytalanabb összegyűjtéséről és természetesen közzétételéről is... A helynévanyag történeti életfolyamata tökéletes szemléltetésének szempontja feltétlenül megkívánja a jelenkori helynévanyag mielőbbi összegyűjtését és közzétételét is” (1958/1972: 365). Mindez ma már csak álom.

Még egy futó megjegyzés az utolsó, 11. kötethez. Természetes, hogy az „Erdély peremvidéke” cím nem összefüggő területre vonatkozik. Ezért talán nem árt, ha az érintett megyéket felsoroljuk: a lapszámok a mennyiséget is érzékeltethetik. Beszterce-Naszód megye (15–48), Máramaros megye (49–59), Szatmár megye (61–95), Bihar megye (97–115), Arad megye (117–8), Hunyad megye (119–48), Szeben megye (149–55), Fogaras megye (157–60), Brassó megye (161), Krassó-Szörény megye (162), Lokalizálatlan adatok Szabó T. Attila céduláin: (163–4).

Hiú próbálkozás lenne ezt a nagyszerű sorozatot röviden értékelni. Igazi méltatása az lenne, ha jönnének új, fiatal kutatók, és modern eszközeikkel, új szempontok szerint hoznák felszínre e kincsesbánya „rejtkező” értékeit. Az biztos, hogy Erdély ebből a szempontból is megelőzi más tájainkat: a szótörténeti tár mellé, méltó párja gyanánt sorakozik fel a helynévtörténeti tár tizenegy kötete, tizenöt darabja. A nagy erdélyi helynévkutató elődök neve mellé, mint Ortvy Tivadar, Orbán Balázs, Kríza János, Jankó János, Knieszsa István, Benkő Loránd, Márton Gyula és mások (vö. HAJDÚ 1997/2003: 355–60), legfényesebb névként Szabó T. Attiláét írhatjuk.

A hivatkozott irodalom

- BALASSA IVÁN 1996. Szabó T. Attila (1906–1987) Erdély nagy nyelvtudósa. Püski, Bp.
- BENKŐ LORÁND 1966. Szabó T. Attila hatvan éves. Magyar Nyelv 62: 119–22.
- BENKŐ LORÁND 2010. Magyar nyelvtudósok a XX. században. Argumentum, Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. Névtani Értesítő 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY 1997/2003. A romániai magyar helynévgyűjtés. In: KISS JENŐ szerk. 2003: 355–60.
- IMRE SAMU 1976. Szabó T. Attila hetven éves. Magyar Nyelv 72: 245–8.
- KISS JENŐ szerk. 2003. Hajdú Mihály, Válogatott tanulmányok. ELTE – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1998. A névutós helynevek kérdéséhez. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Tom. XXIV. 66–88.
- SZABÓ T. ATTILA 1970. Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek 1. Bukarest.
- SZABÓ T. ATTILA 1972. Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek 3. Bukarest.
- SZABÓ T. ATTILA 1988. Nyelv és település. Szerk. SZABÓ T. ÁDÁM. Válogatott tanulmányok, cikkek 7. Európa, Bp.
- SZABÓ T. ATTILA 1990. Életutamról, munkásságomról. Magyar Nyelvjárások 28–29: 81–6.

SEBESTYÉN ÁRPÁD